

Рожкова Людмила Іванівна, кандидат історичних наук, доцент

Сумський національний аграрний університет

Протестна діяльність інтелігенції Сумщини в 1960-х – 1980 –х рр..

*В моїй душі космічний простір віри
Із сподівань та вистради віків.
Теплом добра я спопелю вампірів
І вольним упаду на землю козаків
(М.Осадчий, з циклу «Карпатське інтермеццо»)*

Протягом усього періоду існування комуністичної тоталітарної системи неодмінною її ознакою залишалося придушення будь-яких опозиційних настроїв, переслідування та покарання інакомислячих. Сам факт існування протестних настроїв, дисидентських організацій свідчив про глибоку системну кризу побудованого у СРСР суспільно-політичного та економічного ладу. Явище інакодумства в СРСР має кілька вимірів: етнічний, соціальний, регіональний. За соціальним складом опозиційний рух був неоднорідним, але основу його складали представники інтелігенції. Саме інтелігенція як найбільш чутлива до порушень демократичних прав і свобод верства, була спроможна визначити та сформулювати концептуальні ідеї цього руху, найбільш послідовно їх обстоювати. Дисидентський рух був найбільше поширений у західних областях України та місті Києві, втім на локальному рівні інакодумство мало свої особливості: у нього не було столичної «парасолі гласності», завдяки постійній присутності там великої кількості груп іноземних журналістів, дипломатів, туристів. У багатьох випадках ставлення до інакодумців з боку каральних органів та спецслужб було більш жорстоким [1, с.4].

Власне дисидентство було ще однією, поряд з протестною, формою, але вже інтелігентської опозиційності правлячому комуністичному режимові. За своїм змістом він був, перш за все, культурницьким рухом, формою морального спротиву, що не ставив перед собою чітких політичних цілей. Ця течія пройшла у своєму розвитку шлях від шістдесятництва до дисидентства, що існувало у різних формах: національне, правозахисне, релігійне. Творчість письменників – шістдесятників за своєю сутністю була інакодумством по відношенню до усталених канонів «соцреалізму». Позбавлена звеличувального пафосу на адресу партійних керівників, вона зверталася до традицій та джерел традиційної української культури, що

викликало звинувачення у «буржуазному націоналізмі». Збірка «Червоне соло» (1967) поета Миколи Данька (1926 - 1993) була піддана нищівній критиці з боку керівників Сумського обкому КПУ, 20 років твори поета не публікувалися, він заробляв на життя вантажником та сторожем [2, с. 284]. У творчості сумського поета Анатолія Семенюти (1937-1978) домінували патріотичні мотиви. В поемі «Українська рапсодія» (1964) він порушив тему «перевертнів», тобто людей, що зрікаються власного народу. За сфальшованими звинуваченнями був засуджений до 8 місяців позбавлення волі, в'язниці вийшов з підірваним здоров'ям. Серед тих, хто виступив на захист поета, був журналіст та краєзнавець Геннадій Петров (1936-1996). Автор близько 1500 публікацій, дослідник повернув з небуття імена видатних земляків Я.Мамонтова, Н.Онацького, В.Нарбута, О.Олеся, П.Грабовського, відкрив невідомі факти їхнього життя та творчості. Г.Петров першим публічно виступив проти знесення Воскресенської церкви – найдавнішої кам'яної споруди в Сумах, пам'ятки «козацького бароко» кінця XVII – XVIII ст.

Місцем творчого спілкування сумських письменників – шістдесятників була квартира молодого літератора, згодом – прозаїка та редактора Сумського обласного телебачення, Юрія Царика (1938 -2014), у будинку №50 по вул. Комсомольській (нині – вул. Д.Галицького). Тут збиралися, як згадував Ю.Царик, одні й ті ж люди: Г.Петров, А. Семенюта, В. Баранкін, М. Данько. «У ті часи під наглядом була кожна інтелігентна, мисляча людина, підцензурним не лише слово, а й душа» [1, с. 189].

Основною формою дисидентської активності був так званий «самвидав» - читання, створення та розповсюдження заборонених офіційною цензурою текстів, зокрема, творів О.Солженіцина, М.Брайчевського, анонімної політичної публіцистики. У Сумах на квартирі журналіста О.Кубатки кілька осіб збиралися для читання трактату І.Дзюби «Інтернаціоналізм чи русифікація». Журналіст та агроном Борис Ткаченко з Лебедина був особисто знайомий з автором, що в подальшому не раз згадували при розгляді його особистої справи. У зв'язку з цим потрібно вказати на високоморальний вчинок перекладача, письменника уродженця Кролевця Миколи Лукаша (1919 – 1988), який після арешту Дзюби в 1972 р. звернувся у вищі владні інстанції України на підтримку дисидента і запропонував відбутися замість І.Дзюби визначене йому судом покарання. За цей вчинок М.Лукаша виключили зі Спілки

письменників, поновлений лише 1988 р., незадовго до смерті. Була накладена заборона на публікацію його перекладів. [3, с. 203-208].

Ще однією формою протестної діяльності інтелігенції 1960-х – 1980 – х рр. було підписання листів та звернень до керівництва держави на захист переслідуваних владою осіб. Зокрема, уродженець м. Ромни, письменник Борис Антоненко – Давидович (1899 – 1984), один з моральних лідерів шістдесятників, звернувся разом з іншими 78 особами до керівництва УРСР з приводу судових процесів проти української інтелігенції. 1970 р. Б.Антоненко – Давидович повторно звертався з протестом проти засудження Валентина Мороза. Твори письменника, зокрема, роман «За ширмою» (1963), де описані роки перебування у таборі і на засланні, не публікувалися [4, с. 109].

Однією з характерних особливостей біографій багатьох сумських шістдесятників – їхній зв'язок із Західною Україною. Так, у Львівському університеті ім. І.Франка навчалися Микола Данько, Геннадій Петров, Григорій Хвостенко. Науковим співробітником Інституту суспільних наук АН УРСР у Львові був уродженець Роменського району Григорій Нудьга. [5, с. 512-515]. Перед своїм арештом працював інструктором Львівського обкому КПУ та викладав в університеті уродженець Недригайлівського району Михайло Осадчий. Двічі, 1966 та 1972 р., М. Осадчий був засуджений за звинувачення у проведенні «антирадянської агітації й пропаганди», за гостросоціальну повість «Більмо», опубліковану в журналах «Сучасність» та «Визвольний шлях», [3, с. 440], а також за поетичну творчість. [6, с. 217-218].

Високий рівень національної свідомості, властивий широким верствам західноукраїнського суспільства, ще живі спогади про боротьбу ОУН – УПА, стали одним із джерел формування опозиційних настроїв та ідеології для уродженців Сумщини. Зокрема, уродженець Білопільського району Григорій Хвостенко (р.н. 1952) під час навчання у Львівському університеті підтримував зв'язки з підпільною організацією «Український національно-визвольний фронт». Разом з її очільником З.Попадюком видавав журнал «Поступ», в якому опублікував статтю «Наші засади» під псевдонімом М.Сьогодень, вбачав ідею побудови Української держави в межах соціалістичної системи. Після викриття УНВФ Хвостенко був відрахований з університету, працював журналістом в Сумах. Загалом дисидентський рух не мав єдиної ідеологічної спрямованості.

Перебудовчі процеси другої половини 1980-х рр.. зумовили активізацію суспільної та політичної активності інтелігенції. На Сумщині почали створюватись громадські об'єднання, організації, товариства. Одним з перших неформальних об'єднань стало історико-краєзнавче товариство «Спадщина», що розпочало діяльність 1987 р., у грудні того ж року провело установчу конференцію. Як зазначалося у зверненні ініціативної групи, «... діяльність товариства спрямована на збереження, вивчення, поширення матеріальної духовної спадщини в народів нашого краю, збереження і розвиток національної культури і традиції українського народу, формування національної свідомості та історичної пам'яті громадян, подолання національного нігілізму» [1, с. 235-236]. Першими керівниками «Спадщини» були О.Шевченко (в подальшому очолив товариство «Просвіта») та викладач Сумського педінституту ім. А.С. Макаренка, краєзнавець М. Манько. Представники наукової та творчої спільноти Сум створили філософський ідеалістичний клуб «Мисль» під керівництвом О. Кобилякова. Перші засідання клубу відбулися у приміщенні сільгоспінституту і були присвячені незвичним для офіційних заходів темам: «Соціальна справедливість», «Громадські ініціативи і ми». Клуб підтримував зв'язки з неформальними організаціями великих міст СРСР, почав випуск власного друкованого органу. Значною подією стало утворення на початку 1989 р. в Сумах осередку Українського історико-просвітницького товариства «Меморіал». Діяльність організації була спрямована на викриття злочинів тоталітарного режиму, реабілітацію жертв репресій. Члени «Меморіалу» відігравали найактивнішу роль у суспільно-політичному житті області. 5 березня 1989 р. у центрі Сум вони провели несанкціонований захід з метою вшанування пам'яті жертв сталінізму, під час акції поширювались листівки, в яких засуджувалися злочини тоталітаризму. Одночасно було проведено екологічний мітинг, активісти «зеленого руху» збирали підписи громадян під зверненням до Верховної Ради УРСР з вимогою встановлення громадського контролю над реконструкцією виробничого об'єднання «Хімпром», обговорювались інші екологічні проблеми. Різними формами суспільної активності були охоплені і райони області. Наприкінці 1989 р. у Ромнах була створена районна організація Товариства української мови ім.. Т.Г. Шевченка на чолі з Г. Дібровою. Товариство ставило завдання щодо «врятування української мови, врятування від загибелі української культури, піднесення національної свідомості, щоб зайняти

поважне місце в сім'ї європейських народів» [1, с. 236]. У Шостці діяла група «Ініціатива» на чолі з Л. Коваленком.

Спочатку компартійне керівництво намагалося поставити неформальні організації під свій контроль, але ті об'єднання, що критикували владу або не йшли на співробітництво, оголошувалися екстремістськими. До них протягом 1988 -1989 рр. потрапили «Народний Рух України за перебудову», клуб «Ініціатива», товариство «Меморіал» та філософський ідеалістичний клуб «Мысль». Інколи конфронтація між лідерами громадських об'єднань та владними структурами набувала досить гострих форм. Втім, ситуація в області віддзеркалювала назрівання внутрішньо політичної загальнодержавної кризи. Отже, протестна діяльність інтелігенції Сумщини була складовою частиною опозиційного руху 1960-х – 1980-х рр. Незважаючи на нечітку ідеологічну спрямованість та організаційну слабкість, нечисленність учасників, локальність дій, цей рух був свідченням нестабільності тоталітарного режиму і наближав його крах.

ЛІТЕРАТУРА

1. Інакодумство на Сумщині. Збірник документів та матеріалів (1955-1990 рр.) / Упоряд.: Артюх В.О., Іванущенко Г.М., Садівничий В.О. – Суми: ВВП «Мрія 1» ТОВ, 2012. – 300 с.
2. Слобожанщина. Письменники Сумщини. Хрестоматія. Вип. 20 / Упоряд. О. Вертіль, В. Вовчанецький. – Суми: ВВП «Мрія 1» ТОВ, 2016. – 336 с.
3. Реабілітовані історією: Сумська область: у 27 томах: у трьох книгах: книга друга / Упоряд. О.Г. Бажан, О.М. Рубанов, І.Г. Федоренко. – Суми: ВВП «Мрія – 1», 2013. – 756 с.
4. Реабілітовані історією: Сумська область: у 27 томах: у трьох книгах: книга третя. Ч.1. / Ред. - вид. група, 2015. – 496 с.
5. Рожкова Л.І. Визначний український фольклорист (До 100-річчя від народження Г. Нудьги) // Сіверщина в історії України. Зб. наук. праць. Вип. 6. Київ-Глухів, 2013. – 548 с.
6. Лихо з розуму (портрети двадцяти «злочинців») / Зб. матеріалів. Уклав В. Чорновіл. Перша українська друкарня у Франції, 1968. – 340 с.